

Tsvetelina Angelova

(Sofia, Institute for Bulgarian Language (IBL), Bulgarian Academy of Sciences)

Transformations of the Bulgarian Family Model

Abstract: This paper aims at presenting the Bulgarian family model. Towards a better understanding, some of the widespread definitions of the term “family“ are discussed in a historical perspective, along with the main family types that have become established over time. In addition, the author studies the synonyms of the word *family*: *marriage, kinsfolk, household, home, house*. Data providing evidence for the reduction of the number of members of the modern family drawn from the press are also presented.

Keywords: family, definitions of family, family types, structure, composition, synonyms

Цветелина Ангелова

(България, София, Институт за български език, Българска академия на науките)

Трансформации на българския модел семейство

Семейството е една от най-важните институции в бита и културата на всеки народ и представлява съюз между двама и повече души, към който почти всеки човек в определена възраст от живота си се стреми. В подкрепа на казаното са схващанията за семейството, отразени в етнографската ни литература, които властват векове наред –

семейството за българския народ осмисля живота на индивида. То е цел за всеки мъж и всяка жена (...) Оженването се смята като неотменно право и задължение (Вакарелски 1977: 445/Vakarelski 1977: 445).

Смисълът на живота според традиционните народни представи се състои в труда, който осигурява съществуването, и в брака и семейството, които продължават човешкия род (...) За да бъде един човек пълноценен и неговият живот осмислен, трябва да създаде семейство и да има многолюдна челяд (...) Без семейство и деца няма щастие (Традиционна духовна култура 1981: 158; ЕБ 1985: 68, 73/Traditsionna duhovna kultura 1981: 158; ЕБ 1985: 68, 73).

Интересът към семейството, тази така позната, близка и в същото време необятна, но непрекъснато актуална тема, отдавна привлича вниманието на широк кръг изследователи (етнолози, антрополози, социолози, историци), които използват разнообразни методи на изследване. Тези проучвания, от една страна, представят същността и традициите на българското семейство от миналото, а, от друга страна, показват развоя и промените във времето. Причините за този траен интерес към семейството се дължат на факта, че то способства за групирането на човешките индивиди в обществото първо по двойки, чиято цел (в повечето случаи) е раждане и отглеждане на деца, а след това осъществявайки тази функция, групиране в по-големи общности, свързани най-често кръвно.

Целта на тази разработка е да направи опит за представяне на някои от широко разпространените схващания за семейството в исторически аспект и да покаже трансформациите на българския модел семейство, като се открият тенденции към редуциране на броя на членовете, влизаци в състава на семейството, през призмата на съвременното осмисляне на тази концепция в съзнанието на българина. Като тръгва от съдържа-

нието и смисъла на понятието за семейство, в статията се прави преглед на основните дефиниции за него, представят се различните типове семейства и вземайки под внимание настоящата ситуация се прави опит за тяхното осмисляне и интерпретиране в плана на пълното им функциониране. Анализът се стреми да обхване проблема за семейството цялостно, във всички негови нива на проявление. Разработката се базира основно върху богатата ни етнографска литература до края на XX век и някои контексти от съвременната преса.

Мотив за разработване на статия с подобна тематика е анкета, свързана със семейството и по-конкретно – какви асоциации предизвиква понятието семейство в съзнанието на българина днес. Преобладаващата част от анкетирания определят семейството като съставено от двама съпрузи с децата и родителите им, но има и една малка група, която в представите си се доближава до традиционното (патриархално) семейство. Те възприемат и своите роднини като част от семейството, което е доказателство за устойчивостта на традициите от миналото. Анализите от анкетите са подробно представени от Китанова, Ангелова 2020 (Kitanova, Angelova 2020). Тук няма да се спираме на резултатите от анкетите, но в настоящото изследване е необходимо да проследим преобразуванията на семейството, както и социалната обстановка, която ги поражда, тъй като това е важно за изясняване на активно функциониращите днес типове семейства.

Обект на изследване са битът и културата на българите. Предмет на изследване е системата на семейството със своята структура и състав. Като по-конкретни теми, влизащи в обсега на тази основна проблематика, които трябва да се проследят, са етапите, през които минава българското семейство и трансформациите във времето, правейки ретроспективния още от възникването му, а също така и да се представят някои постановки за понятието семейство в българския език и култура. За целта използваме комбинираното прилагане на сравнително-историческия, структурния и когнитивния метод.

Изследването предполага използване на диахронен подход, който отразява промените във времето (вж. ТРХН 2007: 104/TRHN 2007: 104), т.е. промените в структурата на семейството с оглед на модификациите, на които е подложено през годините. Разглеждането на семейството в естествената му среда с неговите традиции и обичаи е желателно за такъв анализ. Няма съмнение, че

в сферата на семейството е съсредоточена значителна част от културно-битовата дейност на хората, в която са отразени най-пълно социално-икономическите отношения, културните и моралните ценности, даващи представа за начина на живот (Макавеева 1981: 3/Makaveeva 1981: 3).

Разработката засяга и онези аспекти на семейно-родствени отношения, при които роднините, живеещи на едно място, се възприемат като едно семейство. Семейните връзки често са възприемани като термини за домакинства и местоживееене (Lévi-Strauss 1984; Carsten and Hugh-Jones 1995 по Хеди 2013: 304/по Hedi 2013: 304), заради което към тях като еквиваленти на семейството се причисляват и родствените отношения (има се предвид кръвното родство) и поради тази причина статията се фокусира и върху тях. Като основа ще служи числеността на семейството, броят на семейните членове и представената по-нататък в текста теза за постепенното намаляване на членовете в семейството, вследствие на културно-битовите промени.

Водещо в изследването е разбирането, че социалната обстановка в страната е основна и най-важна предпоставка за определяне както на броя на членовете, така и на ценностите и нормите в семейството. Но ударението се поставя върху промените в числеността на българското семейство. Същностната мотивация на семейството като институция, по думите на М. Ячкова, се състои в раждането, отглеждането и възпитанието

на децата (Ячкова 2002: 30/Yachkova 2002: 30), която, макар и с някои преобразувания, е запазила основната си функция и до днес.

Исторически преглед върху произхода и развитието на понятието семейство

Произходът и развитието на семейството често са били разглеждани исторически, но тук накратко се представят някои фрагменти отново, за да се затвърди тезата за синонимите на лексемата семейство или семантичните ѝ еквиваленти, които се използват в изследването, а именно *брак, род, домакинство, дом, къща*.

Семейство и брак

Бракът е понятие, което е тясно свързано с понятието семейство, а в повечето случаи семейството възниква вследствие на брака, той е „институционална основа на семейството“ (Събева 2007: 14/Sabeva 2007: 14). Чрез брака се постига юридическо узаконяване на семейството, поради което двете понятия „семейство“ и „брак“ стават почти синоними (Ячкова 2002: 14/Yachkova 2002: 14). Така е било в миналото, но днес, в резултат на модернизацията и все по-либералното отношение спрямо семейството, са настъпили промени, които отделят и разграничават тези названия.

Първите елементи на брака и на семейството се появяват още в първобитното общество и имат за цел да регулират половото общуване (вж. Ячкова 2002: 13/Yachkova 2002: 13). Бракът като основна семейна форма е просъществувал векове наред. Сериозното, ценностно отношение на българина към брака в миналото, като условие за продължение на рода, се потвърждава от думите „баща ми се женил и аз трябва да се женим“ (Хаджийски 1940: 104/Hadzhiyski 1940: 104). Семейството до средата на XX век възниква най-често от брака. След това в резултат на индустриализацията започват миграционни процеси, които водят до големи промени, свързани както с типовете семейства, така и с характера на семейните отношения. Голяма роля за избора между брак или консесуален съюз (свободно съжителство на съпружески начала) оказва местоживеенето. В големия град хората се чувстват свободни, защото там никой не ги познава и не би ги съдил за избора и поведението им. За разлика от него – малкото село е подвластно на стереотипите и традициите, в него има съвместно съжителство между няколко поколения и общественото одобрение/неодобрение на цялото село е от първостепенна важност. Колкото по-голям е градът, толкова повече се допуска съжителстване в някаква друга форма, а не непременно чрез юридически брак. Анонимността в голямото населено място допринася за игнориране на общественото мнение.

Днес, като основни в семейството се открояват отношенията „родители-деца“, независимо дали има брак или дори партньор (вж. Ячкова 2002: 15/Yachkova 2002: 15). Макар и да наблюдаваме големи преобразувания във формите на семейството, по отношение на децата и главната им роля в структурата на семейството, сме свидетели на една устойчивост, вкоренена в съзнанието на хората и продиктувана от традицията. Децата и до днес са в основата за създаване на семейство на голяма част от населението, грижата за тях, възпитанието и моралните ценности са фактори от огромно значение за семейството като среда, в която израства и се формира новото поколение. Както в световен мащаб, така и у нас част от населението съзнателно отказва да има деца. Възможно е сред желаещите да живеят сами, да има и хора с влечение към собствения им пол. Тук няма да се спираме на тази група, но все пак я споменаваме, защото днес макар и не толкова често срещана – съществува, и това също е форма на съжителство между двама души, близка до представата за семейство.

Свидетели сме на много форми на съжителство, които влизат в противоречие с общоприетите дефиниции за семейство.

Ако приемем, че родствената връзка е основна, то семейство ли са разведен баща и детето му, живеещо във втория брак на майката? Ако бракът е условие, то семейство ли са заедно живеещите без брак мъж и жена, отлеждащи дете, независимо дали е тяхно или осиновено от единия? Ако общото домакинство е условието, семейство ли са пребиваващият повече от 10 години в чужбина мъж, получил чуждо гражданство и съпругата му, живееща с детето в България? Ако условието е наличието на мъж и жена, то как да възприемем и тълкуваме официално признатия в някои страни брак между еднополови индивиди, в който също понякога се отглеждат деца? (Ячкова 2002: 16/Yachkova 2002: 16).

Подкрепям напълно твърдението на М. Ячкова, че именно развитието на цивилизацията и все по-голямото либерализиране на междуличностните и интимните отношения, са причина за различните форми на семейство (пак там). Макар дефинициите за него да са претърпели значителни преобразувания през вековете, все пак, нормите и ценностите, които са залегнали в основата на това понятие, пазят своя старинен дух. Съюзът между членовете на семейството, близостта, любовта, подкрепата – тези качества не са загубили своята актуалност и все още са високо ценени сред населението.

Всеки човек в своето съществуване е част от родствени групи, към които принадлежи, „по силата на произхода и /или местоживеенето“ (Хеди 2013: 308/Hedi 2013: 308). Можем да определим родствената система като биологична връзка между група хора, като

обществена единица, организирана върху понятието за кръвно близко и далечно роднинство (Благоев, Димитров 1979: 36/Blagoev, Dimitrov 1979: 36).

Родствените връзки се възприемат като „рода и твоя кръвнина“ (Геров 2: 418/Gerov 2: 418), изхождайки от лексемата *кръв*, произв. *кръвен* със значение – ‘който е основан на еднакъв произход’ (БЕР 3: 33-35/BER 3: 33-35).

В състава на родствената система се включват социални групи с различен брой членове, поведението на които се подчинява на определени обществени норми. А. Радклиф-Браун определя родствената система като

система на двойни връзки между две лица в общността, като поведението на всяка двойка лица във всяка от тези връзки се регулира (...) от социалната практика (Радклиф-Браун 1997: 63/Radklif-Braun 1997: 63).

Родствените системи притежават висока трайност и са едни от най-трудно изменяемите цялости в социалните структури (вж. Вуков 2008: 21; Радклиф-Браун 1977: 73/Vukov 2008: 21; Radklif-Braun 1997: 73). Тяхната трайност е породена от функционирането и поддържането на близки връзки със семейството и роднините, което е било задължително, не само от морална, но и от икономическа гледна точка –

„свой своего не храни, но тежко му, който го няма“ (Хаджийски 1945: 316/Nadzhiski 1945: 316).

Тази пословица показва ценностното отношение на хората към родствените връзки, продиктувано и затвърдено от най-старото поколение като носител на паметта.

В работата лексемата род се разглежда като синоним на понятието семейство, свързано с етническата култура, запазена в националното съзнание на населението. Представяме значенията на тази лексема в някои речници. В Речника на българския език на Найден Геров (Геров 5: 83/Gerov 5: 83) са отбелязани следните значения на лексемата *род*:

1. всички, които са от едно потекло, от един прародител;
2. родà, своещина;
3. родà, влака, корен, кръв, крътило, коляно, лоза, сой, черга и др.

В Българския етимологичен речник (БЕР 6: 294/BER 6: 294) срещаме следните значения на названието *род*:

1. група роднински семейства с общо стопанство, които образуват основната обществена единица в първобитнообщинния строй;
2. народ, племе;
3. коляно, поколение;
4. лица, близки по кръвно родство или по сватовство, семейство, фамилия и др.

Словосъчетания, които в различни диалекти са използвани за означаване на родство, са от *един пояс* или от *едно коляно* – в семейството това са майката, бащата и децата (вж. Китанова 2013/Kitanova 2013). Лексемата *пояс* в Българския етимологичен речник (БЕР 5: 574/BER 5: 574) има значение – 'поколение, коляно в родствен смисъл'. В същия контекст е и семантиката на *влакà* – няколко семейства, свързани в едно чрез родствена връзка (Маринов 1984: 278/Marinov 1984: 278). В Българския етимологичен речник (БЕР 1: 162/BER 1: 162) названието *влакà* е със значение - 'род, поколение'. В българските диалекти се среща думата *лоза*, която означава 'линия на родство' (Китанова 2012: 33-34; Китанова 2015: 42/Kitanova 2012: 33-34; Kitanova 2015: 42). Всички изброени лексеми и словосъчетания, разпространени в различни райони на страната, влизат в синонимни отношения с лексемата *род* и се използват като нейни семантични еквиваленти за означаване на понятието семейство. Родът в същността си е система, която в малка степен е засегната от промените в съвременността. Макар малцина да са тези, които днес го възприемат като синоним на семейство, едва ли има хора, които отричат близките родствени връзки. Можем да обобщим, че терминът *род* в своето функциониране като синоним на семейството е претърпял модификации, но в същността си разбиране е запазил семантиката си.

Семейство и домакинство (дом, къща)

А. Радклиф-Браун представя домакинството като „група лица, които в определено време живеят заедно в едно жилище или група от жилища и имат определен вид икономическа уредба“ (Радклиф-Браун 1997: 63/Radklif-Braun 1997: 63). Съществуват много разновидности на домакинството, то може да се състои от едно семейство, напр. Хр. Вакарелски (Вакарелски 1977: 445/Vakarelski 1977: 445) отбелязва, че оженените се наричат задомени или одомени и те образуват *дом, къща*. Тук се има предвид семейство, съставено от двама души – мъж и жена, които току що са сключили брак. Тези глаголи са запазили значението си и до днес. В Българския тълковен речник (БТР 2007: 243/BTR 2007: 243) *задомявам/ задомя* означават 'влизам в брачно съжителство, създавам си семейство', които отвеждат до лексемата *дом* като синоним на семейство. Вакарелски (Вакарелски 1977: 445/Vakarelski 1977: 445) представя примери от народните говори, в които семейството се нарича и *къща*, напр. „една къща с пет деца“, т.е. едно семейство с пет деца. В Българския асоциативен речник (2003) на първо място като асоциация на лексемата *семейство* е поставена думата *дом*, която най-често се асоциира с названието *къща* (Китанова 2018: 103-116/Kitanova 2018: 103-116). Както видяхме от примерите, лексемите *дом* и *къща*, отнасящи се до място, в което живеят родители и деца или родители, деца и внуци, се разглеждат като синоними на семейството или предизвикват асоциации, свързани със семейството.

От друга страна, домакинство може да бъде и група, включваща стотици хора, каквато е задругата. Днес

в ядрото на концепта семейство са: жената (съпруга и майка), мъжът (съпруг и баща) и техните деца (Китанова 2018: 103-116/Kitanova 2018: 103-116).

В миналото обаче в състава на семейството, освен изброените членове, са влизали родители, прародители, техни братя и сестри със семействата си – и всички заедно образували задруга.

Темата за семейно-родовата задруга е била обект на анализ сред широк кръг изследователи (вж. Вакарелски 1977; Маринов 1984; Московка 1980, 1986; Пешева 1965; Хаджийски 1945 и мн. други/Vakarelski 1977; Marinov 1984; Moskova 1980, 1986; Pesheva 1965; Hadzhiyski 1945). До началото на XIX век у нас съществуват две основни групи семейства: големи семейни обединения (задруги) и малки индивидуални семейства. В настоящото изследване накратко представяме същността на задругата, причините за нейния край, наследилото я задружно домакинство и прехода от колективно към индивидуално семейство, за което решаваща роля оказва развитието на човешкия поминък.

Основната причина за възникването и трайното настаняване на задругата като най-разпространена форма на семейството у нас до средата на XIX век се дължи на „запазването на целостта на земята и необходимостта от работна ръка за обработването ѝ“ (Москова 1986: 209/Moskova 1986: 209). Има различни дефиниции за задругата, които в голяма степен са сходни, което е нормално с оглед закономерностите на нейното историческо развитие. Ето и някои концепции за нея:

- Р. Пешева представя задругите като семейни домакинства, основани върху общата колективна собственост на техните членове върху средствата за производство, върху колективизма в труда, потреблението и моралните взаимоотношения (...) Задругите били съставени от потомците на един общ прародител, които достигали от 4 до 6 поколения, свързани с родство по права и по странична бащина линия (Пешева 1965: 108/Pesheva 1965: 108)
- Задругата е домакинство, съставено от две или повече нуклеарни семейства, тясно свързани по кръв или осиновяване, притежаващи общо средствата си за производство, произвеждащи заедно средствата си за съществуване и регулиращи съвместно управлението на собственост, труда и прехраната (Moseley P., 1976: 31 по Христов 2004: 91/по Hristov 2004: 91);
- По думите на Хр. Вакарелски (Вакарелски 1977: 445, 447/Vakarelski 1977: 445, 447) челядната задруга е съставена от няколко брачни двойки (малки семейства) със своите деца и внуци, които произхождат от едни родители и образуват голямо семейство. Членове на задругата са само кръвно сродените. Всички живеят заедно в един общ имот и се ръководят от едно лице обикновено най-стария (баща, дядо, пращядо).
- Според Д. Маринов задругата представлява семейство, съставено от 10–20 и повече малки семейства или домакинства (мъж, жена и децата), които живеят в едно гумно, работят на едно, принасят в едно, едат на едно и се управляват от един човек (вж. Маринов 1984: 293, 301/Marinov 1984: 293, 301).

Членовете на задругата достигали до 250 човека, цялото имущество било общо и всеки член на задругата имал право да го ползва.

- Задругата е едно семейство, съставено от няколко челяди, които живеят заедно, под управлението на един глава от същото семейство, които имат неразделни имоти, обработват ги задружно и задружно се ползват от облагите им (Славейков 2006: 49/Slavevukov 2006: 49).

Разрушаването на задругата е описано в повестта на Елин Пелин „Гераците“.

Капиталистическото развитие в страната, което се разпространява след средата на XIX век и създадената законодателна система, водят до промяна в естеството на зад-

ругите. Имущественото разделение и стремежът към частна собственост предизвикват несговор, злоупотреби, стесняване на броя на семействата, които съставят задружното домакинство и неминуемо предричат нейния край (Пешева 1965: 108-109; Вакарелски 1977: 447-448/Pesheva 1965: 108-109; Vakarelski 1977: 447-448). Според Ив. Хаджийски (Хаджийски 1940: 142/Hadzhiyski 1940: 142) причина за разпадането на задругата е нарасналото население и малкото годна за обработване земя, поради което населението минава към по-интензивни форми на труда като занаяти и индустрия.

Ето и мнението на носителите на традиционната българска култура за тази форма на съжителство:

Всякой е уверен, че щастлив живот има само в задруга (Маринов 1984: 293/Marinov 1984: 293).

Завещанието при умирането на домакина обикновено се състои в пожелание за задружен живот:

Брака сте, от една кръв сте, живеете си задружно и не бойте се от немъча (бедност). Дето си живеят задружно, там немъча не улази (Вакарелски 1977: 447/Vakarelski 1977: 293).

Бедност можела да се появи само във от задругата, поради мързел или лош живот и последвалото изключване на тези домакинства от задругата (Маринов 1984: 314/Marinov 1984: 314). Както видяхме в същността си дефинициите се припокриват и въз основа на факта, че това е основната форма на семейство до средата на XIX век, както и от големия брой членове в задругата не е случайно, че тя заема достойно място в изследванията на учените.

След окончателното разпадане на задругите ще отделим малко внимание и на наследилото я задружно домакинство, което възниква в началото на XX век и отразява прехода на обществото от колективно към индивидуално домакинство. Новият вид семейни обединения наподобяват задругите, тъй като са основани на съвместно съжителство между няколко семейства, потомци на един прародител. Но тук, за разлика от задругата, средствата за производство принадлежат само на главата на семейното обединение, който има неограничени права върху земята и имуществото. Друга съществена разлика е, че по-малко семейства влизат в състава на тези семейни обединения (вж. Пешева 1965: 109, 110/Pesheva 1965: 109, 110). Постепенното стесняване на кръга на задругата и наследилото я задружно домакинство води до разлагане на родовата система, което е предпоставка за възникване на последвалата я съвременна форма на индивидуално семейство. Форма, която е продиктувана от стремеж към частна собственост, заботяване, пренебрегване на морални ценности и отделяне от възрастното поколение.

Теоретични постановки и интерпретации на концепцията за семейство

В литературата има множество схващания, възгледи и определения за семейството, всеки изследовател си има своя собствена дефиниция. Някои определения са сходни, други напълно различни, което е нормално предвид значимостта и ролята на това понятие в живота на хората, която датира от хилядолетия. От голямо значение за изясняване на понятието е социалната обстановка в страната, действащото законодателство, моралните нагласи на населението, връзката с етническите традиции и т.н. Сега накратко представяме някои от тези възгледи за семейството:

- Под названието семейство Д. Маринов (Маринов 1984: 316/Marinov 1984: 316) разбира мъж и жена с децата си или без деца.

За да стане семейство, трябва момъкът да се ожени за мома (...) Двата правят вече семейство и трябва „да въдат челяд“. Семейство без деца е „пън опален“,

„дърво без рожба“. Най-големите щастия в едно семейство без деца са големи нещастия (Маринов 1984: 322/Marinov 1984: 322).

В миналото едва след раждането на първото дете са започвали да гледат на жената като на пълноправен член в семейството, т.е. с появата на дете брачният съюз се превръща в истинско семейство.

- Дж. Гетс (Гетс 1990: 5/Gets 1990: 5) определя семейството като първата, установена от Бога институция. В повечето култури семейството носи отговорността да оповестява любовта и единството.
- В речника „Славянские древности“ семейството е представено като основна духовна ценност, необходимо условие за самореализацията на човека. То представя група съвместно живеещи хора, свързани с кръвно родство или родство по сватовство, обединени от общи икономически интереси и желание за възпроизводство на рода (Китанова 2018: 103-116/Kitanova 2018: 103-116).
- В Енциклопедичния речник по социология (1996: 410) семейството е определено като основна, относително устойчива малка социална група, включваща родителите, свързани чрез брак, и техните несемейни деца (собствени или осинове-ни).
- В Българския етимологичен речник (БЕР 6: 607/BER 6: 607) значението на лексемата семейство е 'съпружеска двойка; съпрузи с децата им и родители, братя, сестри, които живеят заедно'.
- В Большая советская энциклопедия семейството е описано като основано на брак или кръвно родство социално обединение с исторически определена организация, членовете на която са свързани с общност на бита, взаимна морална отговорност и взаимопомощ (Ячкова 2002: 15-16/Yachkova 2002: 15-16).
- М. Ячкова (Ячкова 2002: 11/Yachkova 2002: 11) тълкува семейството като най-малкият и най-устойчивият човешки колектив; ценност номер едно за повечето жители на планетата Земя.
- Международната харта за правата на човека (2003: 19) описва семейството като естествена и основна клетка на обществото;
- В Българския тълковен речник (БТР 2007: 877/BTR 2007: 877) под семейство разбираме 'съпрузи с децата и най-близките роднини (или само мъж и жена)'.
- Речникът Българска семейно-родова лексеика (БСРЛ 2012: 594/BSRL 2012: 594) определя съдържанието на лексемата семейство като 'брачна (съпружеска) двойка (без или с деца); фамилия'.
- Според М. Китанова семейството е съставено от индивиди, за които са характерни съвместно съжителство и репродуктивни връзки, обикновено това съжителство е регламентирано с брак (Китанова 2018: 103-116/Kitanova 2018: 103-116).

Както видяхме от представените концепции съществува голямо многообразие от дефиниции за понятието семейство. Скицирахме ги, за да подкрепим тезата, че социално-икономическата обстановка създава съответни семейни форми, обслужващи конкретния исторически период. Това разнообразие от схващания за семейството може да се сведе до следното определение, което в ядрото си показва една устойчивост във времето – група индивиди, които живеят съвместно, обвързани са едни с други, заедно полагат грижи за средствата си за препитание и за децата си, ако имат такива.

Класификации на семейства, утвърдили се във времето

Има различни класификации, базирани както на броя на членовете, така и на брачната връзка между някои от членовете на семейството. Като най-изчерпателна и

подходяща за настоящото изследване представяме класификацията на М. Аргайл и М. Хендерсен, която е създадена в зависимост от състава и числеността на семейството (вж. Събева 2007: 32-35/Sabeva 2007: 32-35). Тя описва всички възможни комбинации, които са били разпространени в миналото и почти всички, които отговарят на обществените условия за създаване на семейство днес:

- Нуклеарна семейна двойка – включва двама съпрузи без деца. Тук е необходимо едно уточнение, под съпрузи в миналото се има предвид мъж и жена. Днес обаче, в някои страни, съпрузи могат да бъдат и еднополови индивиди, така че, за да е максимално точна класификацията под двама съпрузи ще разбираме двама души, без значение от пола.
- Нуклеарно семейство или пълно нуклеарно семейство – включва само две поколения – свързани в брак родители и техните невстъпили в брак деца. Появява се през втората половина на XX век в резултат на индустриализацията и свързаните с нея процеси на засилена миграция от селото към града. Нуклеарното семейство прави революция в семейния строй, тъй като води до разпадане на голямото патриархално семейство.
- Непълно нуклеарно семейство – включва един родител и невстъпили в брак деца. Този тип семейство, освен като „непълно“ (С. Степанов, З. Марова) се среща и под наименованието „еднородителско“ (Р. Дивън, М. Кликет), а други автори го наричат „семейство с отсъстващ партньор“. Причините, поради които възниква, са: развод, смърт, продължително отсъствие на родител и извънбрачно раждане.
- Възстановено нуклеарно семейство (рекомпозирано семейство). Това семейство се създава чрез сключен повторен брак. В научната литература е известно още като „преструктурирано семейство“.
- Традиционно (патриархално) семейство – наричано още „разширено семейство“, „обединено семейство“. Състои се от три и повече поколения с общ произход и е най-силно разпространено до 20-те години на XX век. По размери патриархалното семейство е голямо, тъй като включва прародители и други роднини. Това семейство се основава върху собствеността на земята, а наличието на много деца го определя като производствена сила. Наследници на традиционното семейство са днешните разширени семейства, които освен нуклеарното семейство включват прародители и други роднини;
- Приемно семейство – то е нов тип семейство, възниква в резултат от социалната политика на съответната страна. Приемно семейство е всяко семейство, взело за отглеждане и възпитание дете до навършване на пълнолетие, с финансова подкрепа от държавата.
- Безбрачно съжителство между двама души на семейни начала – в литературата се среща и под наименованията консесуален съюз и кохабитация. Тази форма я добавяме като допълнение към посочените по-горе. Това съжителство можем да го определим като пробен брак, който не е обвързан по никакъв начин със законите, като връзка, която може по всяко време да се скъса при желание на една от страните. Тя намира широко разпространение както в световен мащаб, така и у нас и е резултат от промените в модела на семейните отношения.

В резултат от представените класификации на типовете семейства, утвърдили се във времето, можем да обобщим, че като основни се възприемат следните фактори: броят на членовете на семейството, участието и на двете структури, влизащи в ядрото на семейството - родители и деца (родни или осиновени), респ. отсъствието на една от тези структури - родители или деца (родни или осиновени) и присъствието на роднини.

Структура на семейството, с оглед на контексти от съвременната преса

Под структура от езиковедска гледна точка разбираме „отношението между членовете на системата (частите, елементите на цялото), разположени в определен ред на взаимна свързаност, където ролята на всеки елемент зависи от мястото му спрямо другите елементи (ТРХН 2007: 413/TRHN 2007: 413). Отнесена към семейството, структурата включва броя на членовете, влизащи в състава на семейството, тяхната вътрешна организация и взаимоотношенията помежду им. Структурата и съставът на семейството непрекъснато се променят. Днес са налице две тенденции, които са в основата на тази промяна:

на първо място – намаляване на броя на децата в семейството,

на второ място – нарастване на броя на непълните семейства, поради липса на единия от родителите.

Съставът и начинът на живот на едно семейство зависят от обществените отношения и условията на живот. Трансформациите по отношение на репродуктивните схващания на населението, които са продиктувани, както от икономически (няма нужда от много работна ръка за селскостопанска дейност, тъй като малко хора си изкарват прехраната по този начин), така и от социално-психологически фактори (повишеният стандарт на живот създава нови по-високи критерии, свързани с възпроизводството на поколенията) водят до редуциране на размера на семейството у нас. Този процес започва още от втората половина на XIX век с разпадането на задругите. Имайки предвид днешната социална ситуация обикновено едно семейство се състои от мъж и жена с няколко деца (често с едно дете). В обществото набира скорост и друга тенденция – осъзнатият избор за отказ от деца. В миналото причината за това е била свързана с репродуктивни проблеми, а днес, в голяма част от случаите, е въпрос за личен избор „ще създадеш ли семейство или ще прекараш живота си по друг начин; ще поемеш ли отговорност за дете или ще се грижиш само за себе си“ (Ячкова 2002: 11-12/Yachkova 2002: 11-12). При този модел наблюдаваме нарушаване на целостта на системата на семейството.

Относно дилемата брак или безбрачно съжителство – всяка опция си има своите привърженици. Много двойки избират да живеят заедно без да сключват брак, други залагат на рутината в човешките отношения и следвайки традициите, узаконяват връзката си, те имат ценностно отношение към брака и го възприемат като „основна форма за индивидуална и обществена реализация“ (Макавеева 1981: 10/Makaveeva 1981: 10). Промяната във възгледите за брака и безбрачното съжителство и последиците от това – високият ръст на извънбрачни раждания и безотговорното отношение на някои родители към децата са предпоставка за самотно родителство или т.нар. непълно семейство – тези фактори са в разрез с установената теория за семейството, но модерността на новото време дава своя отпечатък и тук.

Семейството е изменяща се величина, макар и с редуциран размер семейството, основано на брак, с цел раждане и отглеждане на деца си остава основна форма и в XXI век. Моралните убеждения, закодирани в съзнанието на младите хора, предавани от поколение на поколение, показват голяма устойчивост.

В този смисъл, променените обществени условия детерминират промяната на семейния модел, а това налага адаптиране на семейната социална политика към иновиранието на самото понятие „семейство“ (Събева 2007: 21-22/Sabeva 2007: 21-22),

което да отразява новия живот и новата действителност. Структурата на семейството от етнолингвистична гледна точка е носител на утвърдени традиции и норми от миналото, но в нея намират отражение и черти на новото време.

Интересни резултати за съвременното семейство и редуцирането на броя на неговите членове представят някои контексти в пресата от началото на 2020 г.:

Първата група семейство е съставена от двама души, независимо от възрастта:

По пътя към най-високите върхове, или каква е историята на семейство Колчеви – За Петя и Камен Колчеви планината е място, където откриват себе си (Дневник/Dnevnik);

Мълния унищожил 2 къщи (...) едва не уби възрастно семейство. Баба Зорка и дядо Благой остават без дом (Струма/ Struma).

Във втората група присъстват и деца (едно или няколко):

Семейство с дете от община Разлог е настанено в инфекциозно отделение на блягоевградската болница с температура и кашлица (24 часа/24 часа);

9-годишното британче с коронавирус е изолирано със семейството си в апартамент в Банско (Труд/Trud);

На „Кулата“ натоварили цяло семейство на линейка заради съмнения за коронавирус, освободили ги след час – В отлично състояние били жената и детето. Заради това семейството е пуснато (Труд/Trud);

Говорим за страхотни къщи с големи прозорци и невероятни гледки с достатъчно пространство за семейството (...) Децата ще рисуват и играят сред природата, родителите ще работят с лаптоп сред дърветата (...) Двамата са категорични, че семейството им ще е първото, което ще заживее в първия подобен град в света, изграден от тях (България днес/Bulgaria dnes);

Интервю с Диана Найденова: Мечтая (...) да сме здрави, да сме заедно, да се обичаме, тримата да сме все така сплотени. Изпитвам пълнота и спокойствие, за които от много време съм мечтала, защото съм израснала без баща и съм искала моето дете да има топлината и средата на истинско семейство (24 часа/24 часа);

Към третата група попадат родителите на съпрузите и от двете страни: Съвременното семейство се „стеснява“. Това създава предизвикателства пред грижите за уязвимите му членове, сред които са възрастните хора с деменции (...)

Истината е че „даваме“ родителите си, само ако са наистина много болни и ако признаем поражението си в жонглирането на грижата за тях, за семейството си и работата, разказва Елица Баракова – активист за подобряване на грижите за дементно болните (Дневник/Dnevnik);

Илияна Раева и Наско Сираков с трето внуце „Днес станахме баба и дядо за трети път! Бъди радост и божествено ухание за мама Вили, тати Жоро, кака Илиана, дядо Асен, баба Жени, баба Илиана и деди Наско! Добре дошла в голямото ни задружно семейство!“ (Марица/Maritsa).

В резултат на представените данни, засягащи структурата и числеността на съвременното българско семейство, можем да отбележим, че днес в неговия състав се включват следните групи: двама съпрузи (души); родители и деца; родители, деца и внуци. Голяма роля за числеността на семейството оказва и местоживеенето, което може да бъде следствие от исторически утвърдените форми на съжителство между няколко поколения, а може да бъде подвластно и на модерността, стремежки се към самостоятелност. Съвременните условия на живот и повишеното материално и културно-образователно ниво на населението са причина за стремежа на младите семейства към икономическа самостоятелност, което води до откъсване от съжителство с прародител или с друг роднина (вж. Събева 2007:36-37/Sabeva 2007: 36-37). Но в много случаи старото и новосъздаденото семейство заживяват в общ дом. В резултат на това патриархално

съжителство възрастните запазват по-здрава връзка с живота и помагат на младите за отглеждането на децата (вж. Ангелова-Кръстева 1987: 9/Angelova-Krasteva 1987: 9). Това съжителство между няколко поколения, породено не само от икономически, но и от морално-нравствени съображения и днес е често срещано особено в селата, което е нормално, като се има предвид, че нискообразованите слоеве са подвластни в по-голяма степен на патриархалните традиции.

Семейството е една незавършена приказка, която започва с детството ни и продължава до старини (Събева 2007: 5/Sabeva 2007: 5).

Това е приказка, която успява в голяма степен да съхрани някои традиции, макар и подвластна на обществени промени от съвременността. Проблемът за семейството като институция и метаморфозите, на които е подложено между миналото и настоящето, между стереотипите и модерността заема достойно място в традиционната култура на българите. С пълно основание можем да кажем, че

в семейството се изграждат основни представи за власт и авторитет, поддържа се родова и генеалогична памет, формират се отношенията между половете и се ситуират ролите им в отглеждането на децата (Вуков 2013: 293/Vukov 2013: 293).

Както вече беше споменато социалната и икономическа обстановка оказват влияние върху културната и демографска ситуация в страната. Няма съмнение, че с новото време са налице и пренареждащи се ценности, едни възгледи губят своята актуалност, а други променят своята среда и битуване, има противоречие между остарели и съвременни социални практики. В народния бит и традиции те са се създали и се развиват, като се предават от поколение на поколение.

От направения преглед, посветен на проблемите на семейството през вековете, могат да се открият следните по-важни изводи:

1. Представени са някои от широко разпространените схващания и дефиниции за семейството, очертава се голямата обществена значимост на това понятие;

2. Като синоними на лексемата семейство в исторически план се привеждат названията *брак*, *род*, *домакинство*, *дом*, *къща*. Безспорно и днес лексемите *домакинство*, *дом* и *къща* влизат в синонимни отношения с думата *семейство*. По друг начин стои въпросът с названията *брак* и *род*, които в едни случаи могат да са синоними на изследваната лексема, а, в други, като следствие от новата социална обстановка и либерализирането на междуличностните отношения – могат и да се разграничават. Това е въпрос на личен избор, породен от възпитанието, традицията, моралните ценности и начина на живот;

3. Проследяват се трансформации на модела за семейство още от възникването му;

4. Направен е опит за разгръщане на основните концепти, влизащи в структурата както на семейството от миналото, така и на съвременното семейство;

5. Представени са данни от пресата за редуциране на броя на членовете на съвременното семейство, базирани върху контексти, свързани със семейството.

Направените анализи показват в исторически план развитието на съвременното българско семейство и трансформациите (редуциране на размера на семейството и промяна в неговата структура), които претърпява вследствие на социалната и културна обстановка. Както казва Ст. Генчев (Генчев 1984: 205/Genchev 1984: 205) в съвременността народната култура има различни форми на съществуване. Видяхме, че някои от тези форми са напълно изчезнали като задругата, други в голяма степен са запазили високо

ценностно отношение към брака, но това е процес, който няма да завърши, а непрекъснато ще се подлага на промени и ще се доизгражда, за да обслужва изискванията на променящото се общество.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелова-Кръстева 1987: *Ангелова-Кръстева, А.* Младото и старото семейство. – През стените на нашия дом. София: Държавно издателство „Народна просвета“, 9-11 (Angelova-Krasteva 1987: *Angelova-Krasteva, A.* Mladoto i staroto semeystvo. In: *Prez stenite na nashia dom.* Sofia: Darzhavno izdatelstvo „Nardna prosveta“, 9-11).
- Барова 2013: *Барова, В.* Социокултурно значение на родството в съвременността (стратегическо използване на родството в Средните Родопи, гр. Смолян). – Българска етнология. Кн. 3. София: БАН, 334-350 (Barova 2013: *Barova, V.* Sotsiokulturno znachenie na rodstvoto v savremennostta (strategicheskoto izpolzvanie na rodstvoto v Srednite Rodopi, gr. Smolyan). In: *Balgarska etnologia.* Кн. 3. Sofia: BAN, 334-350).
- БЕР 2007: Български етимологичен речник. Т. 1, а–з. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (BER 2007: *Balgarski etimologichen rechnik.* Т. 1, а–з. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- БЕР 2012: Български етимологичен речник. Т. 5, падѣж–пўска. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (BER 2012: *Balgarski etimologichen rechnik.* Т. 5, padej–puska. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- БЕР 2012: Български етимологичен речник. Т. 6, пўскам – словарь. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (BER 2012: *Balgarski etimologichen rechnik.* Т. 6, puskam–slovar. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- Благоев, Димитров 1979: *Благоев Д., Г. Димитров.* За жената и семейството. София: Издателство на Отечествения фронт, 26-52 (Blagoev, Dimitrov 1979: *Blagoev, D., G. Dimitrov.* Za zhenata i semeystvoto. Sofia: Izdatelstvo na Otechestvenia front, 26-52).
- БСРЛ 2012: Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник. София: Изток-Запад (BSRL 2012: *Balgarska semeyno-rodova leksika.* Entsiklopedichen rechnik. Sofia: Iztok-Zapad).
- БТР 2007: Български тълковен речник. София: Наука и изкуство (BTR 2007: *Balgarski talkoven rechnik.* Sofia: Nauka i izkustvo).
- Вакарелски 1977: *Вакарелски, Хр.* Етнография на България. София: Наука и изкуство, 445-455 (Vakarelski 1977: *Vakarelski, Hr.* Etnografia na Balgaria. Sofia: Nauka i izkustvo, 445-455).
- Вуков 2013: *Вуков, Н.* Предисловие – Българска етнология. Кн. 3. София: БАН, 293-294 (Vukov 2013: *Vukov, N.* Predislovie. In: *Balgarska etnologia.* Кн. 3. Sofia: BAN, 293-294).
- Гаврилова 1999: *Гаврилова, Р.* Колелото на живота. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ (Gavrilova 1999: *Gavrilova, R.* Koleloto na zhivota. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“).
- Генчев 1984: *Генчев, Ст.* Народна култура и етнография. София: Наука и изкуство (Genchev 1984: *Genchev, St.* Narodna kultura i etnografia. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Геров 1976: *Геров, Н.* Речник на българския език. Т. 2. Фототипно издание. София: Български писател (Gerov 1976: *Gerov, N.* Rechnik na balgarskia ezik. Т. 2. Fototipno izdanie. Sofia: Balgarski pisatel).

- Геров 1978: *Геров, Н.* Речник на българския език. Т. 5. Фототипно издание, София: Български писател (Gerov 1978: *Gerov, N.* Rechnik na balgarskia ezik. T. 5. Fototipno izdanie. Sofia: Balgarski pisatel).
- Гетс 1990: *Гетс, Дж.* Семейството в светлината на Библията. Издателство ОМ, 1-24 (Gets 1990: *Gets, Dzh.* Semeystvoto v svetlinata na Bibliata. Izdatelstvo OM, 1-24).
- Енциклопедичен речник по социология 1996: *Енциклопедичен речник по социология.* София: М-8-М (Entsiklopedichen rechnik po sotsiologia 1996: *Entsiklopedichen rechnik po sotsiologia.* Sofia: M-8-M).
- ЕБ 1985: *Етнография на България. Т. 3. Духовна култура.* София: БАН (EB 1985: *Etnografia na Balgaria. T. 3. Duhovna kultura.* Sofia: BAN).
- Китанова 2012: *Китанова, М.* Растителният (вегетативният) код в българската роднинска терминология и семантичната опозиция свой-чужд. – Българска реч. Кн. 2. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 31-37 (Kitanova 2012: *Kitanova, M.* Rastitelniat (vegetativniat) kod v balgarskata rodninska terminologia i semantichnata opozitsia svoi-chuzhd. In: *Balgarska rech.* Кн. 2. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 31-37).
- Китанова 2013: *Китанова, М.* Свой за чуждите и чужд за своите. Варна: Електронно издателство LiterNet (Kitanova 2013: *Kitanova, M.* Svoi za chuzhdite i chuzhd za svoite. Varna: Elektronno izdatelstvo LiterNet).
- Китанова 2015: *Китанова, М.* Род, семья и дом в българском языке и культуре. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing (Kitanova 2015: *Kitanova, M.* Rod, semja i dom v bolgarskom jazyke i kul'ture. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing).
- Китанова 2018: *Китанова, М.* Семейството в традиционната българска култура (Аксиологични аспекти). – Български език. Кн. 4, 103-116 (Kitanova 2018: *Kitanova, M.* Semeystvoto v traditsionnata balgarska kultura (Aksiologichni aspekti). In: *Balgarski ezik.* Кн. 4, 103-116).
- Китанова, Ангелова 2020: *Китанова, М., Цв. Ангелова.* Концептът СЕМЕЙСТВО през призмата на анкетните данни. – Аксиологични проблеми в славянските езици. Традиции и съвременност. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 105-133 (Kitanova, Angelova 2020: *Kitanova, M., Tsv. Angelova.* Kontseptat semeystvo prez prizmata na anketnite dannii. In: *Aksiologichni problemi v slavyanskite ezitsi. Traditsii i savremennost.* Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- Макавеева 1981: *Макавеева, Л.* Етносоциални аспекти в развитието на съвременното българско семейство. – Българска етнография. Кн. 1. София: БАН, 3-17 (Makaveeva 1981: *Makaveeva, L.* Etnosotsialni aspekti v razvitiето na savremennoto balgarsko semeystvo. In: *Balgarska etnografia.* Кн. 1. Sofia: BAN, 3-17).
- Маринов 1984: *Маринов, Д.* Избрани произведения. Т. 2. Етнографическо (фолклорно) изучаване на Западна България (Видинско, Кулско, Белградчишко, Ломско, Берковско, Оряховско, Врачанско). София: Наука и изкуство, 278-323 (Marinov 1984: *Marinov, D.* Izbrani proizvedenia. T. 2. Etnograficheskoto (folklorno) izuchavane na Zapadna Balgaria (Vidinsko, Kulsko, Belogradchishko, Lomsko, Berkovsko, Oryahovsko, Vrachansko). Sofia: Nauka i izkustvo, 278-323).
- Международна харта за правата на човека 2003: *Международна харта за правата на човека.* – Международен пакт за икономически, социални и културни права. Част 3, чл. 10, Т. 1. София: Дружество за обединените нации в България (Mezhdunarodna harta za pravata na choveka 2003: *Mezhdunarodna harta za pravata na*

- choveka. – Mezhdunaroden pakt za ikonomicheski, sotsialni i kulturni prava. Sofia: Druzhestvo za obedinenite natsii v Balgaria).
- МЧТ 2008: Митология на човешкото тяло. Антропологичен речник. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (MCHT 2008: Mitologia na choveshkoto tyalo. Antropologichen rechnik. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- Москова 1980: *Москова, Д.* Обичайно право – Етнографски проучвания на Югозападна България. Пирински край. София: БАН, 47-54 (Moskova 1980: *Moskova, D.* Obichayno pravo. In: Etnografski prouchvania na Yugozapadna Balgaria. Pirinski kraj. Sofia: BAN, 47-54).
- Москова 1986: *Москова, Д.* Обичайно право. Обичайноправни норми в семейството – Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания. София: БАН, 200-205 (Moskova 1986: *Moskova, D.* Obichayno pravo. Obichaynopravni normi v semeystvoto. In: Plovdivski kraj. Etnografski i ezikovi prouchvania. Sofia: BAN, 200-205).
- Пешева 1965: *Пешева, Р.* Структура на семейството и на рода в България в края на XIX и началото на XX в. – В: Известия на етнографския институт с музей. Кн. 8, 107-112 (Pesheva 1965: *Pesheva, R.* Struktura na semeystvoto i na roda v Balgaria v kraia na XIX i nachaloto na XX v. In: Izvestia na etnografskia institut s muzey. Kn. 8, 107-112).
- Радклиф-Браун 1977: *Радклиф-Браун, А. Р.* Структура и функция в примитивното общество. София: Лик (Radklif-Braun 1977: *Radklif-Braun, A. R.* Struktura i funktsia v primitivnoto obshtestvo. Sofia: Lik).
- Славейков 2006: *Славейков, Р.* Български народни обичаи и вярвания. София: Асеновци (Slaveykov 2006: *Slaveykov, R.* Balgarski narodni obichai i vyarvania. Sofia: Asenev-tsi).
- Събева 2007: *Събева, Е.* Социално-педагогически измерения на семейството. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 5-37 (Sabeva 2007: *Sabeva, E.* Sotsialno-pedagogicheski izmerenia na semeystvoto. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“, 5-37).
- ТРХН 2007: Терминологичен речник по хуманитарни науки. София: Наука и изкуство (TRHN 2007: Terminologichen rechnik po humanitarnite nauki. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Традиционна духовна култура 1981: Традиционна духовна култура – Българска народна култура. Историко-етнографски очерк. София: Наука и изкуство, 150-159 (Traditsionna duhovna kultura 1981: Traditsionna duhovna kultura. In: Balgarska narodna kultura. Istoriko-etnografski ocherk. Sofia: Nauka i izkustvo, 150-159).
- Традиционна социално-нормативна култура 1981: Традиционна социално-нормативна култура. – Българска народна култура. Историко-етнографски очерк. София: Наука и изкуство, 218-234 (Traditsionna sotsialno-normativna kultura 1981: Traditsionna sotsialno-normativna kultura. In: Balgarska narodna kultura. Istoriko-etnografski ocherk. Sofia: Nauka i izkustvo, 218-234).
- Хаджийски 2002: *Хаджийски, Ив.* Бит и душевност на нашия народ. Т. 1. 1940. Първобитност. Селячество. – Бит и душевност на нашия народ. Избрани съчинения в три тома. София: Лик издания (Hadzhiyski 2002: *Hadzhiyski, Iv.* Bit i dushevnost na nashia narod. T. 1. 1940. Parvobitnost. Selyachestvo. In: Bit i dushevnost na nashia narod. Izbrani sachinenia v tri toma. Sofia: Lik izdania).
- Хаджийски 2002: *Хаджийски, Ив.* Бит и душевност на нашия народ. Т. 2. 1945. Бит и душевност на еснафа и дребния ни собственик преди Освобождението. – Бит и душевност на нашия народ. Избрани съчинения в три тома. София: Лик издания (Hadzhiyski 2002: *Hadzhiyski, Iv.* Bit i dushevnost na nashia narod. T. 2. 1945. Bit i

- dushevnost na esnafa i drebna ni sobstvenik predi Osvobozhdenieto. In: Bit i dushevnost na nashia narod. Izbrani sachinenia v tri toma. Sofia: Lik izdania).
- Хеди 2013: *Хеди, П.* Научни размисления върху родството – за превръщането на етнографското прозрение в аксиома. – Българска етнология. Кн. 3, 295-318 (Hedi 2013: *Hedi, P.* Nauchni razmishlenia varhu rodstvoto – za prevrashtaneto na etnografsko to prozrenie v aksioma. In: Balgarska etnologia. Кн. 3, 295-318).
- Христов 2004: *Христов, П.* Родствени и териториални групи в селото и техните празници – Общности и празници. София: БАН, 89-95 (Hristov 2004: *Hristov, P.* Rodstveni i teritorialni grupi v seloto i tehните praznitsi. In: Obshtnosti i praznitsi. Sofia: BAN, 89-95).
- Ячкова 2002: *Ячкова, М.* Семейството в България между XX и XXI век. Предпоставки, анализи, прогнози. София: АССА-М, 7-58 (Yachkova 2002: *Yachkova, M.* Semeystvoto v Balgaria mezhdu XX i XXI vek. Predpostavki, analizi, prognozi. Sofia: ASSA-M, 7-58).
- Carsten, Hugh-Jones 1995: Carsten, J., S. Hugh-Jones (Eds.). About the House: Lévi-Strauss and Beyond. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lévi-Strauss 1984: Lévi-Strauss, C. Paroles données. Paris: PLON.
<https://liternet.bg/publish29/maria-kitanova/svoi-za-chuzhdite/content.htm>

Статии от пресата (Statii ot presata):

https://www.dnevnik.bg/sport/2020/02/22/4032697_po_putia_kum_nai-visokite_vurhove_ili_kakva_e/

<https://www.bgdnes.bg/Article/8466935>

https://www.dnevnik.bg/analizi/2020/01/10/4014374_tozi_razgovor_e_zaduljitelen_demencii_ata_koiato_uj_ne/

<https://www.marica.bg/sport/futbol/chestito-iliqna-raeva-stana-baba-za-treti-pat>

<https://www.24chasa.bg/region/article/8278441>

<https://trud.bg/9-годишното-британче-с-коронавирус-е-из/>

<https://trud.bg/на-гкп-кулата-цяло-семејство-товаря/>

https://www.struma.com/obshtestvo/adut-sleze-v-strumyansko-selo-mulniya-unishtoji-2-kushti-v_165444/

<https://m.24chasa.bg/mnenia/article/8298556>